

Битва на Ворсклі 1399 року стала трагічною сторінкою в історії України, але вона не зламала дух її народу. Навпаки, вона продемонструвала стійкість та волю українців до життя, яка дозволила їм зберегти свою ідентичність та збудувати нове майбутнє.

Джерела та література

1. Жарких М. Натиск на південь. Три роки політики Вітовта (1397–1399 рр.). К., 2017.
2. Жук В. Н. Велика битва на Ворсклі: До 600-річчя битви Вітовта із золотоординцями на Ворсклі 12 серпня 1399 р. Полтава, 1999.
3. Жук В. Н. Из сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини VII ст. до н.е. – XVI ст. н.е. Полтава-Кобеляки : Кобеляки, 2003.
4. Кошлатий О. 610 років битві на Ворсклі. *Вечірня Полтава*. 2009. № 32.
5. Павлов В. Геополітичні наслідки битви Вітовта «на Ворсклі». Полтавський краєзнавчий музей. *Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*. Полтава, 2004. Вип. 22.
6. Петренко І., Боєчко В. Битва князя Вітовта на річці Ворскла 1399 р. у дослідженнях істориків Віри Жук (1928–2008). *Сіверянський літопис*. 2023. № 6.
7. Посухов В. І. Битва 1399 р.: підказує народна пам'ять. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2002. Вип. 2.

УДК 94(477.75)«1917/1918»

Руслан Супруненко, Людмила Бабенко
(Полтава)

З ІСТОРІЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – ПОЧАТКУ 1918 РР.

Розглядаються історичні події на Кримському півострові, пов'язані з діяльністю кримськотатарського національного руху, його співпрацею з Українською Центральною Радою, заснуванням Кримської Народної Республіки у 1917 р. та знищенням її більшовиками на поч. 1918 р. Показано перебіг подій та історичні факти з діяльності Курултаю, припинення його діяльності більшовицькою владою в Криму. Акцентована увага на політичних контактах представників Курултаю з діячами Центральної Ради щодо військової співпраці та територіальної належності Криму до складу УНР.

Ключові слова: *Кримський півострів, Кримськотатарська революція, Челебіджіхан, Курултай, Кримська Народна Республіка, більшовицька окупація.*

The historical events on the Crimean peninsula related to the activities of the Crimean Tatar national movement, its cooperation with the Ukrainian Central Council, the founding of the Crimean People's Republic in 1917, and its destruction by the Bolsheviks in early 1918 are considered. The course of events and historical facts about the activities of the Kurultai and the termination of its activities by the Bolshevik

authorities in Crimea are shown. Attention is focused on the political contacts of the Kurultai representatives with the Central Rada leaders on military cooperation and the territorial affiliation of Crimea to the UPR.

Keywords: *Crimean peninsula, Crimean Tatar revolution, Chelebidzhikhan, Kurultai, Crimean People's Republic, Bolshevik occupation.*

Цьогоріч минуло десять років, як росія у 2014 р. порушила територіальну цілісність України й анексувала Кримський півострів. У порушення міжнародних договорів, які зафіксували непорушність кордонів суверенних держав, та дотримання прав людини, велика кількість населення півострова стали в'язнями російського окупаційного режиму. Найбільш дискримінованою етнічною спільнотою на тимчасово окупованій території Криму стали його корінні мешканці – кримські татари.

Історія кримськотатарського та українського народів має багато аналогій у цілях та характері національно-визвольної боротьби у першій чверті ХХ ст. Обидва були завойовані російською імперією, після її розпаду обидва народи боролися за створення власних національних держав та національні права. На жаль, обидві республіки – Українська Народна Республіка і Кримська Народна Республіка були завойовані більшовиками. Кримська Народна (Демократична) Республіка є частиною історії боротьби кримськотатарського народу з російським імперіалізмом. Тож актуальним, на наш погляд, є актуалізація головних подій історії кримськотатарського національного руху, окремих аспектів визвольних змагань 1917 – початку 1918 рр.

Цій проблематиці присвячені кілька спеціальних історичних досліджень Т. Бикової та С. Громенка, а також низка статей та монографій. Серед них назвемо праці таких дослідників як В. Сергійчук, Г. Бекірова, А. Іванець. Висвітлення подій Кримськотатарської революції здійснюється також в Інтернет ресурсах, просвітницьких блогах, зокрема В. Мараєва, В. і Д. Капранових.

Передумовою Кримськотатарської революції стала Лютнева революція 23 лютого (8 березня) 1917 р., у ході якої імператор Микола II зрікся престолу. У Петрограді виник Тимчасовий уряд, який мав підготувати проведення Всеросійських установчих зборів. Із початком революції 1917 р. була скасована низка національних і релігійних обмежень, запроваджено демократичні свободи. Так були створені умови для розгортання на постімперському просторі національних рухів і революцій – Української, Фінської, Кримськотатарської.

Кримськотатарська революція розпочалася з утворення 25 березня 1917 р. у Сімферополі на Всекримському мусульманському з'їзді органу національно-культурного самоврядування кримських татар, що отримав назву Тимчасовий Кримсько-Мусульманський Виконачий Комітет (ТКМВК або Мусвиконком). До його складу увійшли 50 осіб. Головою Мусвиконкому, й одночасно з цим, головою

Духовного правління – муфтієм Криму було обрано кримськотатарського громадського діяча, випускника юридичного факультету Стамбульського університету Номана Челебіджіхана.

З 5 (18) квітня офіційно з дозволу Тимчасового уряду Мусвиконком почав керувати всіма справами кримських татар на півострові та представляти кримськотатарський народ у стосунках із центральною російською владою. Основними напрямками реформ Мусвиконкому стали: підготовка до Установчих Зборів, шкільна реформа та вакуфна реформа (Громенко, 2021, с. 15-16). Улітку 1917 р. Мусвиконком вже спирався на 126 мусульманських комітетів у містах і селах, волостях та повітах, кілька молодіжних організацій, одну жіночу фундацію й інші громадські організації Також його опорою стала новоутворена кримськотатарська партія «Міллі-Фірка». Позицію Мусвиконкому відображали також місцеві газети «Голос татар» та «Міллет» («Нація»).

Кримські татари активно брали участь у загальноросійських заходах мусульман. Вплинув на формулювання завдань кримських татар і I Всеросійський мусульманський з'їзд у Москві, що відбувся в травні 1917 р. Його делегати, у тому числі від кримських татар, висловили прагнення перетворити Росію на демократичну федерацію національно-територіальних державних утворень (Бикова, 2011, с. 53; Іванець, 2020, с. 93).

Розбіжності у стосунках між владою Таврійської губернії та кримськотатарським рухом спалахнули на ґрунті військового питання. Беручи приклад з українців щодо українізації імперських полків, Номан Челебіджіхан так само загорівся ідеєю створення кримськотатарських військових формувань. У травні-червні 1917 р. він звернувся до військового міністерства із проханням перевести з фронту до Криму запасні частини Кримського кінного полку, але отримав відмову. Внаслідок цього Н. Челебіджіхан почав самостійно об'єднувати солдатів – етнічних кримських татар, які залишилися в Криму, під єдине командування. Так постав 1-й кримськотатарський батальйон. У липні 1917 р. Сімферопольська рада солдатських депутатів звинуватила Н. Челебіджіхана в підбурюванні солдатів до невиконання наказів. Крім того, частина кримців-традиціоналістів написала на нього донос до губернської контррозвідки, звинувативши його у зв'язках із Туреччиною. У результаті 23 липня (5 серпня) 1917 р. муфтія заарештували і доправили до Севастополя (Громенко, 2021, с. 21-22). Через масові протести кримських татар, підтримані в тому числі українськими організаціями, Н. Челебіджіхана швидко відпустили. Кримськотатарські організації почали вимагати відставки комісара М. Богданова, оскільки губернська влада вимагала притягнути муфтія до відповідальності за його звернення до солдатів татарського батальйону залишитися в Криму (Іванець, 2020, с. 94).

Кримськотатарський національний рух активно співпрацював з Українською Центральною Радою. На початку серпня 1917 р. у Києві пройшли переговори делегації Мусвиконкому з Центральною Радою. Від Мусвиконкому були присутніми Д. Сейдамет та А. Озенбашли, від УЦР – М. Грушевський, В. Винниченко й О. Шульгин. Під час переговорів обидві сторони визнали необхідність спільної боротьби з російським централізмом (Громенко, 2021, с. 23).

У вересні 1917 р. кримськотатарська делегація на чолі з Д. Сейдаметом взяла участь у З'їзді народів-федералістів, ініційованому Українською Центральною Радою, що відбувся у Києві, з метою об'єднання зусиль національних рухів зі створення федеративної демократичної росії. Учасники форуму закликали провести національні установчі збори до всеросійських установчих зборів (Іванець, 2020, с. 94).

1 жовтня 1917 р. в Сімферополі відкрився другий з'їзд кримськотатарських громадських організацій, на якому зібралися близько 200 делегатів. «Наші прагнення зводяться до встановлення в Росії демократичної федеративної республіки, що гарантувала б нашу самостійність як нації, за винятком питань зовнішньої політики та військових», – зазначив Н. Челебіджіхан у звіті про роботу Кримського мусульманського виконкому за півроку існування (Бекірова, 2016, с. 114). 9 жовтня 1917 р. Мусвиконком, після звіту кримських делегатів з'їзду, ухвалив попередню постанову про скликання національних установчих зборів – Курултаю (Іванець, 2020, с. 94).

Що стосується освітньо-культурної політики Мусвиконкому, то на початку вересня 1917 р. вже 2/3 вчителів витримали іспит і отримали свідоцтво вчителя початкового мектебу. За постановою ТКМВК з 1 жовтня 1917 р. мали відкритися для кримських татар у кожному повіті Криму по одному «рушдіє» (училищу), при них – по одній взірцевій початковій школі, а у кожній волості – по одній нижчій початковій школі. У Сімферополі були засновані приватна кримськотатарська дівоча прогімназія, деякі інші навчальні заклади, вдалося також замінити директора Сімферопольської російсько-татарської вчительської школи і розпочати її реформування. Того ж місяця Мусвиконком вирішив створити першу національну музейну установу і призначив директором Кримськотатарського національного музею у Ханському палаці художника і науковця У. Боданинського. 3 (16) листопада 1917 р. у Бахчисараї відбулися знакові події – відкриття Кримськотатарського національного музею в Ханському палаці, Інституту імені Менглі Герая в історичній Зинджирли-медресе, вчительської семінарії імені І. Гаспринського та кримськотатарської художньо-промислової школи в «Орта медресе». На відкриття музею прибули тисячі людей, а в своєму виступі на урочистостях

Н. Челебіджіхан порівняв кримські народи з квітами і заявив, що завдання Курултаю «зробити з них один чудовий букет, перетворити Крим на культурну Швейцарію» (Іванець, 2020, с. 95-96).

У листопаді 1917 р., після більшовицького перевороту в Петрограді, Джафер Сейдамет вкотре прибув до Києва, для зустрічі з Симоном Петлюрою. Останній заявив, що він симпатизує кримськотатарському національному рухові та не виключає подальшої військової співпраці. Також мова йшла про текст III Універсалу УЦР, а саме тієї частини, де визначено територію, на яку поширюється влада Української Народної Республіки. Вони зійшлися на тому, що під контролем України перебуватиме північна (материкова) частина Таврійської губернії; а південь (Кримський півострів) буде перебувати у підпорядкуванні кримських татар (Сергійчук, 2001, с. 75).

У листопаді 1917 р. кримськотатарським діячам вдалося провести вибори до Курултаю. 9-26 грудня 1917 р. у Бахчисараї працював Курултай як національні установчі збори кримськотатарського народу. До його складу було обрано 79 делегатів, серед яких 5 жінок. Отримання мандату законодавчого органу жінками було зовсім новим явищем для того часу (Іванець, 2020, с. 97). 12 грудня 1917 р. Курултай проголосив про створення Кримської Народної Республіки, прийняв її Конституцію та оголосив себе (до скликання Всекримських Установчих зборів) Кримським національним парламентом. Того ж дня був сформований національний уряд – Директорія. До його складу ввійшли 5 директорів: голова ради директорів та директор юстиції – Н. Челебіджіхан, директор із зовнішніх та внутрішніх відносин (він же голова революційного штабу та військовий керівник) – Д. Сейдамет, директор у справах релігії – А. Шукрі, директор народної освіти – А. Озенбашли, директор фінансів та вакуфів – С.-Д. Хаттатов. Усі вони були членами політичної партії «Міллі-Фірка» (Бикова, 2011, с. 59).

Політична ситуація на півострові змінилася 16 (29) грудня 1917 р. – у Севастополі більшовики утворили тимчасовий Військово-революційний комітет – надзвичайний орган «червоних» у місті. В Криму відтоді формально почали існувати три політичні центри: Рада Народних Представників (РНП), що залишилася з часів Тимчасового уряду, Директорія Кримської Народної Республіки та Військово-революційний комітет. Реально ж встановилося двовладдя. Об'єднані у Кримський штаб, сили РНП та Директорії під керівництвом Сейдамета протистояли Чорноморському флоту, який направляв ВРК. Більшовики переважали своїх противників щонайменше у сім разів. Розуміючи це та будучи від природи противником насильства, Н. Челебіджіхан розгубився. Він збирався провести в Криму вибори до Установчих зборів, які й мали визначити майбутнє півострова, але історичні обставини склалися інакше.

Під тиском гарячих прихильників війни з більшовицькою армією, посварившись із другом та соратником Д. Сейдаметом, Н. Челебіджіхан 4 (17) січня 1918 р. залишив свою посаду Голови Директорії, зберігши титул муфтія. 8-10 (21-23) січня за пропозицією Номана Курултай зробив останню спробу розв'язати суперечку із більшовиками компромісом. Н. Челебіджіхан запропонував створити для врядування Кримом спеціальний орган, куди входили б по 10 представників від РНП, Курултаю і більшовиків, але було втрачено час. Протягом січня матроси і анархісти, за підтримки місцевих робітників, захопили більшість кримських міст, перемагаючи загони Директорії КрНР. 13 (26) січня 1918 р. більшовики захопили Сімферополь. Наступного дня був заарештований і Н. Челебіджіхан.

За «традицією» його перевезли до Севастополя, де утримували під арештом протягом місяця. Спочатку муфтія посадили до загальної камери № 5, але вже через день перевели до окремої камери № 26. Там з ним мав приватну розмову Юрій Гавен – голова севастопольського ревкому. Її зміст не був зафіксований письмово й назавжди залишився таємницею. О 2-й годині ночі 23 лютого 1918 р. група матросів увірвалася до в'язниці і почала вимагати видачі затриманих. Тюремний комісар телефоном отримав указівку Севастопольської ради видавати всіх, хто був зазначений у списках матросів. Н. Челебіджіхана, разом з іншими заарештованими, вбили, закинули тіла до автомобіля і відвезли до Графської пристані. Там трупи завантажили на баржі, відвезли подалі від берега і, прив'язавши каміння, викинули в море (Громенко, 2016, с. 110-111).

Отже національно-визвольний рух кримськотатарського народу досяг свого апогею в 1917 – на початку 1918 рр. Він синхронізувався в часі з Українською революцією й значною мірою вирішував спільні політичні завдання. Очільники Кримської Народної Республіки розробляли спільні підходи до територіально-адміністративного врегулювання. Активна фаза національно-визвольної боротьби кримських татар, українців і представників інших національностей тривала в Криму аж до 1920 р., коли відбулася остаточна окупація півострова більшовицькою владою.

Джерела та література

1. Бекірова Гульнара. Джафер Сейдамет. Наш Крим: неросійські історії українського півострова : зб. ст. / Упоряд. та вступ С. В. Громенко. Київ : К.І.С., 2016. С. 112–116.
2. Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. 247 с.
3. Громенко Сергій. Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання. К.: Наш Формат, 2021. 352 с. : іл.

4. Громенко Сергій. Ant Etkenmen (Я Поклявся): Номан Челебіджіхан. Наш Крим: неросійські історії українського півострова : зб. ст. / Упоряд. та вступ С. В. Громенко. Київ : К.І.С., 2016. С. 101–111.
5. Іванець Андрій. Кримськотатарський народ у період війн і революцій (1917–1920 рр.). Історія Криму та кримськотатарського народу. Навчальний посібник / Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б. К.: Вид-ва «Кримська родина»; «Майстер Книг», 2020. С. 90–109.
6. Сергійчук Володимир. Український Крим. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. 304 с.